

«ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ» В ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ РОМАНУ «ОХОРОНЕЦЬ» СЕРГІЯ БАТУРИНА

У статті простежуються міжтекстові зв'язки історичного роману «Охоронець» С. Батурина з «Повістю минулих літ» як прямі, так і непрямі, серед яких домінує алюзія, визначається певна стилізація твору під монументальний літописний стиль. Використовуючи «Повість минулих літ» в інтертекстуральному просторі роману, автор насамперед прагне створити правдиве історичне тло для розгортання основної інтриги – віднайдення та збереження «Велесової книги».

Ключові слова: інтертекстуальність, історичний роман, інтертекстуальні зв'язки, алюзія, стилізація.

В статье прослеживаются межтекстовые связи исторического романа «Охранник» С. Батурина с «Повестью минувших лет» как прямые, так и не прямые, среди которых доминирует аллюзия, определяется стилизация произведения под монументальный летописный стиль. Используя «Повесть прошлых лет» в интертекстуальном пространстве романа, автор в первую очередь стремится создать правдивый исторический фон для развертывания основной интриги – отыскания и сохранения «Велесовой книги».

Ключевые слова: интертекстуальность, исторический роман, интертекстуальные связи, аллюзия, стилизация.

The article deals with intertext connections of historical novel «Guard» by S. Baturin and «The Tale of Bygone Years» among which allusion prevails, stylization of work to monumental annalistic style is determined. Using «The Tale of Bygone Years» in intertextual space of novel, an author aims to create a truthful historical background for development of basic intrigue – searching for and saving of «Veles' book».

Key words: intertextuality, historical novel, intertext connections, allusion, stylization.

Український історичний роман, зазнавши найактивнішого розквіту в II половині ХХ століття, не втрачає актуальності й у постмодерний період розвитку вітчизняної літератури в кінці ХХ – на початку ХХІ століть. В одному часовому континуумі існують різноманітні модифікації роману про минуле: історико-філософський, що продовжує традиції творення на сторінках художніх текстів («Історії мислячої») («Єрусалим на горах» Р. Федоріва, «Я, Богдан», «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного, «Яса», «Брат на брата», «Гетьманський скарб», «Погоня», «Морок» Ю. Мушкетика, «Орда», «Вогненні стовпи» Р. Іванчука); завдяки активному засвоєнню постмодерної свідомості письменниками, з'являється роман псевдоісторичний, виникає жанр альтернативної історії (деякі твори В. Шевчука, «Адепт, або свідоцтво Олексія Склавина про сходження до трьох імен» В. Єшкілева та О. Гуцуляка, «Імператор повені» В. Єшкілева, «Уліссея» І. Лучука, «Дефіляда в Москві» В. Кожелянка). Історія виступає тут винятково

як засіб формування нового, незнайомого середовища, із законами існування якого читачеві треба знайомитися в процесі читання, а потім, з огляду на них, по-своєму витлумачити сутність змальованих подій. Історія в аналогічних творах, підпадаючи під вплив ірраціональності постмодернізму, «карнавалізуються» (М. Бахтін), історія постає як театр (особливо у В. Кожелянка та В. Єшкілева). Таким прозовим полотнам властива палімпсестність, інтертекстуальність, силуетність. Це виявляється у відтворенні світу без центру і доктрин, у розпорошенні сенсу – відкиданні узагальнюючих підходів на користь фрагментації, релятивізму, об'єктивізму. Історія стає сферою суб'єктивних роздумів [1, с. 20].

Як бачимо, для сьогочасного українського літературного процесу, характерними рисами є варіативність, співіснування класичних та експериментальних зразків, поєднання різних стильових тенденцій в одних часових межах. Поряд із «високою» літературою своє місце в національному ху-

дожньому дискурсі поступово починає займати масова та белетристика, у котрій поєднуються серйозна проблематика із розважальною складовою. За спостереження В. Халізева, подібне переплетення властиве жанрам авантюрного, історичного романів, детективу й наукової фантастики [8, с. 170]. Так, переможцями Всеукраїнського конкурсу «Коронація слова», метою якого є пошук бестселерів, стали історичні романи «Іван Богун» Юрія Сороки (III премія 2009 р.) та «Охоронець» Серія Батурина (III премія 2001 р.).

Дія роману С. Батурина «Охоронець» відбувається в Київській Русі X століття. Молодий охоронець київських князів Тур, хоробрий і вмільий воїн, випадково отримує від волхва списані стародавніми письменами загадкові дошки, що на початку XX ст. були знайдені полковником Алі Ізенбеком і здобулися на назву «Велесова книга». У творі наявні дві часові площини, що не перетинаються. Одна з них слугує обрамленням іншої: знахідка Алі Ізенбеком дощечок з незвичними написами є своєрідним прологом та епілогом твору.

Беручи до уваги період правління Святослава та Володимира, С. Батурина спирається на «Повість минулих літ». Фактично, автор йде за певною традицією, тому що цей літопис був і залишається невичерпним джерелом для митців слова. Під його впливом у XX ст. створювалися історичні оповідання Наталени Королевої, С. Плачинди, В. Шевчука, повісті Катрі Гриневичевої («Шестикрилець», «Шоломи в сонці»), Ю. Опільського («Іду на вас», «Ідоли пануть»), романи С. Скляренка («Святослав» і «Володимир»), І. Білика («Похорон богів»), Раїси Іванченко («Отрута для княгині», «Гнів Перуна»), П. Загребельного («Диво», «Свпраксія», «Смерть у Києві», «Первоміст») і под.

Оскільки історичне тло роману «Охоронець» складають перекази, легенди та історичні факти, що мають місце в «Повісті минулих літ», є підстави говорити про роль літопису в інтертекстуальному просторі твору. Термін «інтертекстуальність», як відомо, був введений в наукове використання Ю. Кристевою (1967) під впливом робіт М. Бахтіна і пов'язаний зі структурно-семіотичним та філософсько-естетичним напрямом в літературознавстві. За визначенням Н. В. Кораблевої, яка робить спробу узагальнити підходи до тлумачення поняття, інтертекстуальність – «це властивість твору асоціюватися з іншими творами» [3, с. 1]. Художня специфіка та змістова наповненість роману «Охоронець» обговорювалися на літературних форумах у мережі Internet, твір здобувся на схвальні рецензії [5; 7], однак зв'язки «Повісті минулих літ» та роману не були предметом аналізу, що свідчить про актуальність даного дослідження.

У сучасному літературознавстві термін «інтертекстуальність» часто означає загальну сукупність міжтекстових зв'язків, до складу яких входить не лише несвідомо, автоматична, ігрова цитатація, але й направлені, осмислені відсилання до попередніх

текстів і літературних фактів [8, с. 294]. Стосовно роману «Охоронець» варто зазначити, що прямих посилань на «Повість...» немає. Основний план розповіді обертається навколо вигаданої постаті Тура. Автор показує його становлення як воїна, що спочатку служить у війську Святослава, потім – Володимира. Проте письменник намагається змалювати не тільки ратні подвиги русичів, зосібна й Тура, Святослава, а наголосити на боротьбі двох релігійних світоглядів у часи Київської Русі: християнському та язичницькому, підкреслити важливість збереження прадавньої історичної пам'яті українського народу, записаної на дерев'яних сторінках «Велесової книги». Життєві випробування, з якими стикався Тур, готували його до великої місії – охороняти стародавніх дощечок, формували характер людини, яка збереже пам'ять про справжню руську віру для майбутніх поколінь.

Вибудовуючи історичне підґрунтя прозового полотна, намагаючись надати подіям твору статусу невідгаданих, автор свідомо використовує матеріал літопису, актуалізуючи прямі та непрямі інтертекстуальні зв'язки. До прямих зараховуються епіграфи, цитати, імена. Так, історична сюжетна лінія охоплює багато історичних постатей (Святослав, Володимир, Свенельд, Асмуд, Добрина, Ярополк, Олег, Анастас, Лот, Рогніда, Куря, Блуд, Претич і под.), що звертають увагу читача насамперед на «Повість минулих літ». Непрямі інтертекстуальні зв'язки – алюзії, ремінісценції, центони, асоціації, що вилучають із себе посилання на інший твір з розрахунку на ерудицію реципієнта, також використовуються у тексті. Варто зазначити, що більше автор послуговується алюзією, так як свідомо, але непрямо відсилає до джерела. Задля актуалізації історичної пам'яті романіст уводить до художньої тканини матеріал з героїчної повісті про князя Святослава в згаданому літописі. Наприклад, митець згадує про перший похід Святослава на древлян, коли він, будучи ще дитиною, першим, як і належить князеві, кинув списа, тобто розпочав битву: «Малий князь заледве підняв справжню зброю: спис вдарився об копита княжого коня і впав на землю. «Князь уже почав» – головово вигукнув тоді Свенельд» [2, с. 32]. У «Повісті...» цю подію з життя Святослава подано так:

«І метнув списа Святослав у древлян,

І пролетів спис поміж вуха коневі,

І вдарив йому у ноги, бо був [Святослав] ще дитиною.

І сказали Свенельд і Асмуд

«Князь уже почав! Ударимо і ми, дружино, за князем!» [6, с. 520].

Алюзія використовується в таких епізодах, як вибір Святославом зброї, а не золота серед дарунків ромеїв, що характеризує його насамперед як воїна; смерть князя на порогах від підступного нападу печенізького хана Курі; вироблення із черепи Святослава чаші. Проте автор, звертаючись до трагічної загибелі Святослава, йде далі. Він говорить про помсту русичів печенігам за князеву смерть, помсту, що йшла не від синів Святослава,

а від його воїнів – Тура та Хозарича. Зовнішній вигляд Святослава також співпадає із подібними описами в «Повісті минулих літ»: «У такій саме білій сорочці, голова за звичаєм русів-воїнів виголена, тільки довгий чуб за вітром лопотить. Хто не знає – не відрізняє. Хіба що зброя у князя краща та сережка золота у вусі висить, трьома камінчиками виблискує» [2, с. 35].

Підкреслимо, що алюзіями до «Повісті минулих літ» пройнятий весь роман «Охоронець». Коротко характеризуючи синів Святослава – Ярополка, Олега та Володимира, висвітлюючи моменти їхнього життя, прозаїк насамперед іде за літописним джерелом. Тур стає очевидцем таких подій, як загибель сина Свенельда Люта від руки князя Олега; похід Ярополка на Олега, смерть Олега; зрада лицемірним воєводою Блудом Ярополка; прихід до влади Володимира; утвердження християнської віри на Русі; руйнування капищ у Києві. Проте, як ми вже наголошували, автор вибірково розширює / звужує власну інтерпретацію. Повідомляючи читачеві найголовніше, С. Батурин більше послуговується художнім вимислом та домислом, коли йдеться про підкреслення героїчної та мужньої вдачі предків українців.

Властива й творів певна стилізація художньої мови під давньоукраїнську пам'ятку. Стилізація – інтертекстуальний прийом, свідоме ретроспективне імітування, а не копіювання, творчої манери

певного письменника, формальних ознак його стилю, певного фольклорного чи літературного жанру [4, с. 431]. Автор намагається завдяки стилізації відтворити атмосферу Київської Русі X століття, наблизитися до тогочасної форми художнього мислення, посилити експресивність прозового полотна. У тексті зустрічаємо синтаксичні конструкції, що нагадують звороти, котрими послуговувалися літописці: «Наче й мед на столі міцний і брага пінна, м'ясо соковите та духмяне, коровай пишний, а от все не до душі» [2, с. 19], «За віком вік з Дикого Поля поглядали жадібно на Русь: на ниві багаті, на жінок гарних, на череди, на хати добрі. Віками билася з ними Русь безжалісно» [2, с. 22], «Добре Володіє мечем Святослав – напуває ворожою кров'ю свого гострого булатного друга» [2, с. 48].

Отже, в історичному романі «Охоронець» С. Батурина простежуються міжтекстові зв'язки з «Повістю минулих літ» як прямі, так і непрямі, серед яких домінує алюзія; впадає в око певна стилізація під монументальний літописний стиль. Однак письменник, йдучи за усталеною традицією змальовання минулого Київської Русі, насамперед використовує «Повість...» в інтертекстуальному просторі роману задля створення правдивого історичного тла для розгортання основної інтриги – віднайдення та збереження «Велесової книги» Туром, його нащадками аж до початку XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакула Б. Постмодернізм і польський історичний роман / Б. Бакула // Слово і час. – 1997. – № 9. – С. 12–22.
2. Батурин С. Охоронець / Сергій Батурин. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с.
3. Кораблева Н. В. Інтертекстуальність літературного произведения / Н. В. Кораблева. – Донецьк : Кассіопея, 1999. – 28 с.
4. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – Т. 2. – К. : Академія, 2007. – 624 с.
5. Логвиненко Б. «Для більшості література України закінчилася на Загребельному і Мушкетикові!». Інтерв'ю з Сергієм Батуриним [Електронний ресурс] / Богдан Логвиненко. – Режим доступу : <http://sumno.com/article/sergij-baturyn-dlya-bilshosti-literatura-ukrajiny>.
6. Повісті врем'яних літ. Літопис за Іпатським списком ; [пер. В. Яременка] // Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть : у 2-х кн. / [упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко]. – Кн. 1. – К. : Аконт, 2002. – С. 460–781.
7. Таланова Т. «Охоронець» – історичний роман, що ламає стереотипи [Електронний ресурс] / Тетяна Таланова. – Режим доступу : <http://old.sumno.com/content/view/1913/>.
8. Хализев В. Е. Теория литературы / В. Е. Хализев. – М. : Высш. шк, 2002. – 437 с.